

УДК 343.14

Олексій Баганець,

адвокат, заслужений юрист України,
Почесний працівник прокуратури України,
Президент адвокатської компанії «Баганець та партнери»

ДОКАЗУВАННЯ ПРИЧИН ТА УМОВ, ЩО СПРИЯЛИ ВЧИНЕННЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ

У статті досліджується питання про доцільність доповнення чинного Кримінального процесуального кодексу України положеннями про необхідність доказування причин та умов, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Розглянуто сучасний стан регламентації даного питання у процесуальному законодавстві інших країн.

Ключові слова: кримінальне правопорушення, предмет доказування, причини вчинення кримінального правопорушення, умови вчинення кримінального правопорушення.

Проблема доказування причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, вже розглядалась такими науковцями як Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, А. О. Ляш, М. М. Михеєнко, О. Є. Омельченко, Д. П. Письменний, В. О. Попелюшко, С. М. Стахівський, В. М. Тертишник, А. В. Форостяний та ін. Однак дослідження ними проводились ще під час дії Кримінально-процесуального кодексу України 1960 р.

З 20.11.2012 р. набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс України (далі — КПК). Необхідно зазначити, що у ст. 91 цього Кодексу, яка визначає предмет доказування у кримінальному провадженні, не йдеться про те, що підлягають доказуванню причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. У даній статті вказано, що підлягають доказуванню тільки: 1) подія кримінального правопорушення (час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення; 2) винуватість обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення, форма вини, мотив і мета його вчинення; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого або є підставою закриття кримінального провадження; 5) обставини, що є підставою для звіль-

нення від кримінальної відповідальності або покарання.

У інших статтях КПК також не вказано, що слідчий та прокурор зобов'язані доказувати причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення. Це означає, що після набрання чинності новим КПК на них вже не покладається здійснення профілактичної функції, з чим не можна погодитися.

Метою цієї статті є розгляд питання про доцільність доповнення КПК положенням про те, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Відмову законодавця від регламентації у КПК даного питання важко зрозуміти. На відміну від цього Кодексу, у кримінально-процесуальному законодавстві деяких країн Співдружності Незалежних Держав причини та умови, що сприяли вчиненню злочину, включені в предмет доказування.

Як приклад можна навести ч. 2 ст. 73 КПК Російської Федерації [1], ч. 3 ст. 117 КПК Республіки Казахстан [2], ч. 2 ст. 126 КПК Туркменістану [3], ч. 2 ст. 96 КПК Республіки Молдова [4]. У цих нормах чітко зазначено, що у кримінальній справі підлягають встановленню причини та умови, які сприяли вчиненню злочину. Що стосується КПК Республіки Білорусь, то законодавець передбачив навіть окрему статтю у главі «Докази», у якій передбачено, що при

провадженні дізнання та попереднього слідства органи кримінального переслідування зобов'язані виявляти причини та умови, що сприяли вчиненню злочинів [5].

Необхідно також підкреслити, що через відсутність у КПК окремої норми про обов'язок сторони обвинувачення доказувати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, виникла проблема з реалізацією ч. 1 ст. 1 Кримінального кодексу України, згідно з якою одним із його основних завдань є запобігання злочинам. Коментуючи цю норму, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк зазначають, що законодавець вказує на профілактичне завдання кримінального закону. Його норми мають «застосовуватись так, щоб не лише карати винних осіб за вчинені злочини, а й запобігати скоєнню нових злочинів» [6].

Забезпечення правильного застосування кримінального права є призначенням кримінально-процесуального права [7]. Однак новий КПК не забезпечує застосування зазначеної кримінально-правової норми, оскільки не зобов'язує сторону обвинувачення вживати профілактичних заходів щодо запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень.

Розглядаючи дане питання, слід звернути увагу на таку обставину. За відсутності у КПК нормативно визначеного обов'язку слідчого, прокурора встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, зведена нанівець слідча профілактика. Це, на нашу думку, може призвести до зростання рівня злочинності.

Потрібно зазначити, що під час дії КПК 1960 р. науковцями також висловлювались суттєві пропозиції щодо здійснення слідчої профілактики. Написані дисертації, монографії, посібники, численні статті з даного питання. Однак законодавець проігнорував ці досягнення науки кримінального процесу, не поклавши на сторону обвинувачення обов'язку встановлювати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

Очевидно, що без виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, не можна вести мо-

ву про всебічність та повноту проведеного досудового розслідування. У деяких випадках ці обставини спроможні навіть розкрити механізм події кримінального правопорушення, охарактеризувати особу підозрюваного, свідчити про наявність або відсутність обставин, які обтяжують чи пом'якшують покарання.

Відмову законодавця від регламентації у КПК питання про встановлення причин та умов, що сприяють вчиненню кримінальних правопорушень, складно зрозуміти навіть з огляду на ті укази Президента України та розпорядження Кабінету Міністрів України, у яких йдеться про профілактику злочинності.

Так, наприклад, у Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю, схваленій Указом Президента України від 21.10.2011 р. № 1000/2011, чітко зазначено, що нинішній стан криміногенної ситуації в державі свідчить про необхідність удосконалення заходів, спрямованих на нейтралізацію дії чинників, які зумовлюють організовану злочинність. Одним із напрямів реалізації цієї Концепції є виявлення та аналіз організованої злочинності, з'ясування причин та умов, що сприяли її поширенню в Україні [8].

У Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р., яка схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 р. № 1209-р, встановлено, що її метою є розроблення та здійснення комплексу заходів, спрямованих на виявлення та усунення причин і умов вчинення злочинів [9].

Відсутність у КПК статті про обов'язок сторони обвинувачення доказувати причини та умови, що сприяли вчиненню кримінального правопорушення, призвело до того, що цей Кодекс вступає у суперечність і з нині діючим Законом «Про прокуратуру».

Так, відповідно до ч. 1 п. 5 ч. 2 ст. 29 цього Закону прокурорський нагляд за додержанням законів органами, які проводять досудове слідство, має своїм завданням сприяти здійсненню заходів щодо запобігання кримінальним правопорушенням, усуненню причин та умов, що сприяють їх вчиненню. У п. 3 ч. 1 ст. 30 вказаного Закону встановлено, що

прокурор має вжити заходів до того, щоб органи, які здійснюють досудове розслідування, виявляли причини вчинення кримінальних правопорушень і умови, що сприяють цьому, вживали заходів до їх усунення.

Оскільки КПК не вимагає, щоб слідчі займалися профілактичною діяльністю, прокурор позбавлений можливості вимагати від органів досудового розслідування, щоб вони виявляли причини вчинення кримінальних правопорушень і умови, що сприяють цьому, вживали заходів до їх усунення.

«Це суттєвий недолік, який, — на думку В. М. Юрчишина, — необхідно терміново усунути, бо спеціально-кримінологічне запобігання кримінальним правопорушенням є обов'язковим атрибутом кримінального процесу будь-якої демократичної країни світу і займає в ньому чільне місце» [10].

Ми поділяємо його думку про необхідність віднесення причин й умов, які сприяли вчиненню кримінальних правопорушень, до обставин, які підлягають доказуванню, тобто доповнення цим положенням ст. 91 КПК, якою встановлено предмет доказування у кримінальному провадженні. Таке доповнення цієї статті «сприятиме подальшій активізації профілактичної діяльності слідчого та прокурора й одночасно — зміцненню законності та правопорядку в державі» [11].

Іншої думки дотримується А. А. Десятник. Науковець вважає, що включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмета доказування недоцільне, навіть шкідливе для правоохоронної діяльності, тому що: 1) причини і умови вчинення злочину ніколи не входили до предмета доказування, визначеного у ст. 64 КПК 1960 р., а тільки виявлялися, встановлювалися відповідно до статей 23, 23¹ цього Кодексу; 2) включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмета доказування в прямій постановці надасть можливість учасникам кримінального процесу пред'явити стороні обвинувачення претензії, що вони не в повному обсязі доказали вказані причини та умови. Тим самим буде затягуватися досудове провадження та судовий розгляд. Пояснюється це тим, що

вказані причини та умови включають у себе багато обставин та фактично безмежні. У повному обсязі їх доказати практично неможливо в обмежені строки досудового провадження. Тому автор висловив пропозицію передбачити в окремих статтях КПК норму про те, що причини та умови вчинення кримінального правопорушення встановлюються, а не доказуються [12].

Вважаємо, що не можна погодитися з думкою А. А. Десятника про недоцільність включення причин і умов вчинення кримінального правопорушення до предмета доказування. Під час дії КПК 1960 р. деякі науковці також заперечували можливість включення причин та умов, що сприяли вчиненню злочину, до предмета доказування, наводячи з цього приводу різного роду аргументи. Один із них полягав у тому, що ця обставина не вказана в статті кримінально-процесуального закону, яка перераховує всі обставини, що входять до предмета доказування [13].

Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський справедливо підкреслювали, «що такий підхід до визначення структури предмета доказування є не зовсім правильним. Встановлення причин злочину та умов його вчинення не може не входити до предмета доказування, бо впливає на правильне вирішення кримінальної справи. А те, що це положення міститься не в ст. 64 КПК України, ще нічого не означає, оскільки прийоми і способи розміщення правових норм визначає сам законодавець. І він же зобов'язує в ст. 23 КПК України встановити названу обставину у кожній кримінальній справі» [14].

Також, на наш погляд, є спірною позиція А. А. Десятника, який пропонує вказати в окремих статтях КПК, що причини та умови вчинення кримінального правопорушення встановлюються, а не доказуються.

Потрібно звернути увагу на те, що у ст. 23 КПК 1960 р. йшлося не про доказування, а про виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором причин і умов, які сприяли вчиненню злочину. М. М. Михеєнко цілком обґрунтовано вважав це формулювання суттєвим недоліком даної статті. Він зазначав, що, по-

силаючись на цей термін, деякі автори дійшли висновку, що законодавець допускає у пізнанні цих причин та умов і інший шлях, крім доказування [15].

На наш погляд, не слід обмежуватись лише доповненням ст. 91 КПК положенням про те, що у кримінальному провадженні підлягають доказуванню причини та умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення.

У кримінально-процесуальному законодавстві тих країн, де причини та умови, які сприяли вчиненню злочину, включені у предмет доказування, передбачені норми, які регулюють питання про вжиття органом досудового розслідування та прокурором заходів щодо їх усунення. Як приклад можна навести ст. 158 КПК Російської Федерації [16], ст. 204 КПК Республіки Казахстан [17], ст. 217 КПК Республіки Молдова [18], ст. 90 КПК Республіки Білорусь [19].

Тому вважаємо, що КПК також необхідно доповнити статтею про профілактичну діяльність сторони обвинувачення. У ній пропонуємо передбачити, що слідчий, прокурор, встановивши причини і умови, які сприяли вчиненню кримінального правопорушення, вносять у відповідний державний орган, громадську організацію або посадовій особі подання про вжиття заходів для їх усунення. Не пізніш як у місячний строк щодо подання має бути вжито необхідних заходів і про результати повідомлено слід-

чого, прокурора. У разі залишення посадовою особою подання без розгляду, слідчий чи прокурор зобов'язані вжити заходів, передбачених статтями 254—257 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

З огляду на вищевикладене, вважаємо доцільним уточнити редакцію ст. 2 КПК. У цій статті вказано, що завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура.

Таким чином, на наш погляд, доцільно доповнити ст. 2 КПК положенням, що завданням кримінального провадження також є запобігання вчиненню кримінальних правопорушень. У зв'язку з розглядом даного питання слід звернути увагу на те, що до 15.12.1992 р. у ст. 2 КПК 1960 р. зазначалось, що кримінальне судочинство повинно сприяти попередженню злочинів.

ПРИМІТКИ

1. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. — М. : Проспект, КНОРУС, 2009. — С. 182.
2. Когамов М. Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / М. Ч. Когамов. — Алматы, 2008. — С. 241.
3. Смирнов А. В. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Туркменистана / А. В. Смирнов, К. Б. Калиновский. — Ашхабад : Центр ОБСЕ в Ашхабаде, 2012. — С. 175.
4. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. — Кишинев : «Lavalat Info» SRL, 2009. — С. 98.
5. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. — Минск : Академия МВД, 2011. — С. 86.
6. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 05.04.2001 р. / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — К. : Канон, 2001. — С. 11.
7. Кримінальний процес : підручник / за ред. Ю. М. Грошевого та О. В. Капліної. — Х. : Право, 2010. — С. 29.
8. Концепції державної політики у сфері боротьби з організованою злочинністю : Указ Президента України від 21.10.2011 р. № 1000 / 2011 // Офіційний вісник України. — 2011. — № 83. — Ст. 3019.

9. Концепція реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 р. : розпорядження Кабінету Міністрів України від 30.11.2011 № 1209-р. // Офіційний вісник України. — 2011. — № 93. — Ст. 3389.
10. Юрчишин В. М. Місце і роль прокурора у досудовому розслідуванні та їх відображення в теорії, законодавстві і практиці / В. М. Юрчишин. — Чернівці : РОДОВІД, 2013. — С. 156.
11. Там само.
12. Десятник А. А. проблема актуальності кримінально-процесуальної профілактики в рамках нового КПК [Електронний ресурс] / А. А. Десятник // Форум права. — 2012. — № 1. — С. 247—252. — Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12daanku.pdf>.
13. Лопушанский Ф. А. Следственная профилактика преступлений. Опыт, проблемы, решения / Ф. А. Лопушанский. — К. : Наукова думка, 1980. — С. 103—104.
14. Грошевий Ю. М. Докази і доказування у кримінальному процесі / Ю. М. Грошевий, С. М. Стахівський. — К. : КНТ, 2006. — С. 34.
15. Михеенко М. М. Доказывание в советском уголовном судопроизводстве / М. М. Михеенко. — К. : Вища школа, 1984. — С. 132.
16. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации. — М. : Проспект, КНОРУС, 2009. — С. 182.
17. Когамов М. Ч. Зазнач. праця.
18. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Молдова. — Кишинев : «Lavalat Info» SRL, 2009. — С. 98.
19. Уголовно-процессуальный кодекс Республики Беларусь. — Минск : Академия МВД, 2011. — С. 86.

Баганец Алексей. Доказывание причин и условий, способствовавших совершению уголовного преступления.

В статье исследуются вопросы о целесообразности дополнения действующего Уголовного процессуального кодекса Украины положениями о необходимости доказывания причин и условий, способствовавших совершению уголовного преступления. Рассмотрено современное состояние регламентации данного вопроса в процессуальном законодательстве других стран.

Ключевые слова: уголовное преступление, предмет доказывания, причины совершения уголовного преступления, условия совершения уголовного преступления.

Baganets Oleksiy. Proving causes and conditions which assist to the commission of a criminal offense.

In the article the author researches whether it is advisable to include to the Criminal Procedure Code of Ukraine provisions of necessity of proving causes and conditions which assist to the commission of a criminal offense. The current article analyzes regulation of this issue in the procedural laws of the other countries.

Key words: criminal offense, circumstance in proof, causes which assist to the commission of a criminal offense, conditions which assist to the commission of a criminal offense.